

### Бібліографічні посилання

1. Буланова Н. М. Кам'янські етюди в стилі ретро / Н. М. Буланова. – Д., 2009.
  2. Дніпропетровськ. Віхи історії. – Д., 2001.
  3. Історія розвитку та становлення місцевого самоврядування Дніпропетровська // Грані. – 2009. – № 4. – С. 154–157.
  4. Мазена І. П. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921: Частина перша, друга, третя / І. П. Мазена. – Мюнхен, 1950–1952.
  5. Російський державний історичний архів (м. Санкт-Петербург). – Ф. 1278, оп. 10, спр. 4, арк. 275.
  6. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки : у 4 т.: Т. 1: Рік 1917 / В. Ф. Солдатенко. – Х., 2008.
  7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 1846, оп. 1, спр. 1, арк. 241. Далі : ЦДАВОВУ України.
  8. ЦДАВОВУ України. Ф. 1846, оп. 1, спр. 2, арк. 80.
  9. ЦДАВОВУ України. Ф. 1846, оп. 1, спр. 3, арк. 147.
- Надійшла до редколегії 20.11.09*

УДК 94 (477.63) «1919»

**Ю. С. Митрофаненко**

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара*

#### **«ВІЛЬНЕ МІСТО»: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА МАХНОВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У КАТЕРИНОСЛАВІ (ЛИСТОПАД 1919 Р.)**

**Розглянуто основні аспекти ідеології анархізму у площині місцевого самоврядування та їх реалізацію під час перебування махновців у Катеринославі в листопаді 1919 р.**

*Ключові слова:* анархізм, анархо-комунізм, анархо-синдикалізм, «вільні ради», «вільне місто».

**Проаналізовано основні аспекти ідеології анархістського самоуправління та її реалізацію во время перебування махновцев в Катеринославе в ноябре 1919.**

*Ключевые слова:* анархизм, анархо-коммунизм, анархо-синдикализм, «вольные советы», «вольный город».

**This article is devoted to main aspects of the ideology of anarchism's local self-government and its realization at the time when the makhnovtsi were in Katerynoslav in November 1919.**

*Key words:* anarchism, anarcho-communism, anarcho-sindicalism, «vilni rady», «vilne misto»

Історія махновського самоврядування в містах одна з найменш досліджених сторінок історіографії цього напрямку українського повстанського руху. Акцент дослідників махновщини головним чином спрямовується на військово-політичні епізоди. Мета даної публікації – проаналізувати організаційні засади махновського самоврядування у Катеринославі в листопаді 1919 р.

До проблеми становлення безвладного суспільства була прикута увага теоретиків махновщини П. Аршинова [1], В. Воліна [3] та анархіста-практика Н. Махна [7]. Серед сучасних істориків цієї тематики привертають увагу праці А. Белаша [2], В. Іваненка [5], О. Тупиці [9], В. Чопа [11]. Аналізуючи теоретичні погляди анархістів на організацію самоврядування, дослідники подають деталі їхнього практичного втілення у містах Придніпров'я – основної території махновського району. Історики О. Ігнат'єва [6], В. Єрмаков [4], В. Шубін [10] аналізують вплив різних напрямів ідеології анархізму (анархо-комунізм та анархо-синдикалізм) на світогляд Н. Махна при реалізації проектів анархістського напрямку самоврядування в містах.

Н. Махно, селянин та анархо-комуніст, чудово розумів психологію своєї соціальної верстви і зумів пристосувати її до ідеології анархо-комунізму. Це зробило його надзвичайно популярним як серед селянства, так і серед теоретиків анархізму. Ідея місцевого самоврядування у формі «вільних рад» знаходила відгук у селянства. Звична та менш складна, ніж у місті, система економічних відносин дозволила сформувати в сільській місцевості Подніпров'я доволі ефективний, як для умов військового часу, своєрідний варіант «ринкового соціалізму».

Однак лідер селянської революції та захисник його інтересів не володів ментальністю міщанина та недостатньо, через брак ґрунтовної освіти, усвідомлював специфіку економічних відносин у місті, тому не мав чіткої програми щодо організації самоврядування у містах. В. Чоп відзначив, що «батько» був змушений піти на союз з ідеологічними противниками: анархістами-синдикалістами «аби зруйнувати однокісність своєї селянської революції» та з їхньою допомогою оволодіти містом» [11]. Анархо-синдикалісти погодилися на співпрацю та надали Н. Махно до-

помогу в організації професійних самоврядних союзів та профспілок. Проте концепція організації анархічних порядків у містах визначалася самим «батьком» та його найближчими ідеологами-наставниками анархо-комуністами: П. Аршиновим та В. Воліним.

Отже, при організації життя міщан на засадах самоврядування, керівники махновського руху орієнтувалися на поєднання засад анархо-комунізму, анархо-синдикалізму, військової диктатури та власних експериментів, які вигадували у процесі становлення анархічних порядків. Підкреслимо, що Н. Махно відрізнявся від інших анархістів намаганням конструювати нові порядки, а не лише руйнувати колишню систему суспільних відносин. Експерименти інших анархістів, як правило, зводилися до покарання представників старої влади; конфіскації грошей з банків та їхнього урочистого знищення; захоплення крамниць та безкоштовної передачі товарів населенню.

У Катеринославі махновський анархо-експеримент розпочався 9 листопада 1919 р., коли махновці вдруге оволоділи містом. Катеринослав та Олександрівськ мали стати зразковою моделлю організації анархістського самоврядування. Після захоплення Катеринослава було негайно скликано з'їзд, на якому Н. Махно повідомив про скасування попередніх порядків та про запровадження нових засад місцевого самоврядування. По-перше, міські думи, управи, які махновці вважали виразниками інтересів буржуазії, ліквідовувалися. Після руйнування попередніх установ Н. Махно запропонував самим мешканцям перейти до ініціативи самоорганізації: «Ми – військове командування, наша справа бити кадетів, а цивільну владу, раз ви вже не можете без неї обійтись, створюйте для себе самі» [10].

Наступним етапом була пропаганда нової концепції організації суспільних відносин у Катеринославі, для якої махновці використовували трибуни з'їздів, мітингів, сторінки своїх газет «Путь к свободе» та «Шлях до волі». Ідеологи анархізму переконували, що самоврядування є альтернативою державній експлуатації, яка «нездатна налагодити господарське життя та привести революцію до щасливого кінця». Закликаючи до створення безпартійних «вільних рад», анархісти пропонували скористатися досвідом 1917 р. Вони наголошували, що ідею створення подібних органів місцевого самоврядування для організації спра-

ведливого, розумного та вільного життя спотворила партія більшовиків. Оскільки лідери комуністів втягнули ради в боротьбу за владу, а згодом підмінили владу народу пануванням чиновників [8, с. 24–25].

Концепція нового самоврядування визначалася махновцями. За формою це повинні бути «вільні ради» – суверенні органи самоврядування, сформовані на багатопартійній або безпартійній основі. Ради формувалися за виборчим принципом, але з класовим цензом: представники буржуазії позбавлялися права на обрання. «Анархістські ради», створені для організації економічного життя та задоволення суспільних потреб, були позбавлені будь-яких владних чи політичних функцій. Їхні представники не повинні були втручатися у політичну боротьбу. Виконкоми рад не наділялися владою, а створювалися для виконання суспільних доручень. Для налагодження виробничих відносин у Катеринославі заохочувалося створення профспілок та фабзавкомів, які у подальшому мали б утворити федерацію профспілок міста. Ради, профспілки, фабзавкоми, громадські організації в подальшому планувалося об'єднати у своєрідну «общину» для обговорення та вирішення значущих суспільних та економічних питань.

Основою економічних відносин мала стати «самостійна діяльність, самостійні відносини між вільними союзами, артілями, федераціями виробників та споживачів». Виробникам пропонувалося соціалізувати виробництво та перевести його на режим самоврядування та госпрозрахунку. Роль координаційного центру повинна була виконувати економічна рада, сформована членами всіх трудових колективів.

Для задоволення нагальних потреб населення утворювалися комісії у справах матеріальної підтримки, допомоги безробітним, надання медичної допомоги, підтримки лікарень, притулків, шкіл. Місто, побудоване на засадах самоорганізації та самоуправління, махновці називали «вільним». «Вільним містам» пропонувалося створити Раду вільних міст, налагодити стосунки з «вільними радами» сіл Гуляйпільської республіки.

Головною перевагою «вільного міста» проголошувалася відсутність партійного панування. Було дозволено багатопартійність, свободу зборів, думки, слова. Зокрема, у Катеринославі виходили більшовицькі газети, які дозволяли собі відверто крити-

кувати організаційні заходи анархістів, особливо у сфері виробничих відносин.

Однак повністю позбутися політичного забарвлення та передати всю владу «вільним радам» не вдалося навіть анархістам. Зокрема, над приміщеннями рад та з'їздів майоріли чорні прапори, що свідчило про політичні симпатії його учасників. Коменданти, призначені Н. Махно, наділялися значною повнотою влади. Майже безконтрольно у місті діяла контррозвідка, яка часом наводила жах на мирних мешканців. Отже, «вільним» Катеринославу можна вважати суто умовно. Один з радянських дослідників назвав цей суспільний лад «анархістсько-комендантською республікою» [10], що цілком відповідає сутності здійснених перетворень. В. Чоп у статті, присвяченій проблемам втілення в життя ідеалів анархічного самоврядування, пропонує розрізняти «ідеальні вільні ради» як проект самоврядування майбутнього та «вільні ради», які були створені махновською владою у Гуляйпільській республіці [11].

Ідеологи махновщини усвідомлювали недосконалість та незавершеність практичної реалізації власних теорій. В. Волін констатував: «Ми назвали Катеринославу вільним містом, але по суті, він ще повинен заслужити цю назву. Місто звільнене від політичної влади, ще не є власне вільним містом. Воно лише має можливість бути таким... Організувати вільне місто може лише саме трудове населення, яке дружно і сміливо візьметься за спільну справу будівництва вільного життя» [8, с. 22].

П. Аршинов, характеризуючи ситуацію становлення безвладного суспільства в Олександрівську, відзначав, що «організація життя на принципах широкого самоуправління підтримувалася масами, але практично не реалізовувалася» [1, с. 68]. Як довели реалії життя реформи анархістів мали лише частковий успіх. Зиском з нововведень зуміли скористатися певні соціальні прошарки: залізничники, дрібні власники, рибалки. Хоча в цілому налагодити ефективне економічне життя прихильники анархізму не спромоглися.

Причина полягала у відсутності у самих ідеологів махновщини чіткої програми перетворень у містах, утопічність ідеології анархізму, брак часу для організації нового самоврядування, швидка зміна військової ситуації в умовах громадянської війни. В умовах, коли періодичні зміни влади стали ознакою часу, пе-

ребування в містах махновців сприймалося як тимчасове явище, тому громадяни неохоче йшли на співпрацю, побоюючися репресій з боку офіцерів Військ Півдня Росії або ж комісарів Червоної Армії. Крім того авторитет нової влади підривався не лише неспроможністю вирішити проблеми організації виробництва, безробіття, виплати заробітної плати, але й нездатністю подбати про елементарний захист міста, яке проголошувалося «вільним» та вірним ідеології анархізму. В. Чоп у книзі «Вільний Бердянськ» наводить приклад подібної ситуації. Представники самоврядування запитали у «батька», хто буде захищати місто у разі «стратегічного відступу» махновців. Н. Махно порадив створити раду мешканців міста для його захисту. Як зазначає автор, цього зроблено не було, а захищати місто махновці не збиралися [12, с. 47].

Отже, створити зразкову модель місцевого самоврядування на прикладі Катеринослава та Олександрівська, яка мала стати взірцем для всієї революційної Росії, махновцям не вдалося. Їхня програма перетворень містила певні прогресивні для революційної доби та актуальні для сучасності риси: деполітизація рад, невтручання у політичні справи, зосередження на економічних завданнях, мажоритарна виборча система, відкритий демократичний, хоча й класовий, характер формування. Однак у цілому історична практика довела утопічність анархістської ідеології у справі організації суспільно-економічних відносин. Не вдалося позбутися і впливу політики на життя «вільного міста». Класовий підхід при формуванні рад не дозволяв реалізувати основний принцип місцевого самоврядування: права на спроможність у всіх категорій місцевого населення брати участь в управлінні суспільними справами.

### Бібліографічні посилання

1. *Аршинов П.* Історія махновського руху / П. Аршинов. – Запорожжя, 1995.
2. *Белаш А.* Дороги Нестора Махна / А. Белаш, В. Белаш. – К., 1993.
3. *Волин В.* Неизвестная революция, 1917–1921 / В. Волин // [www.makhno.ru](http://www.makhno.ru).
4. *Єрмаков В.* Некоторые социально-бытовые аспекты повстанческого движения крестьян Украины / В. Єрмаков // [www.makhno.ru](http://www.makhno.ru).
5. *Іваненко В.* Біль і звияга: ХХ століття в українському вимірі / В. Іваненко. – Д., 2003.

6. *Игнатъева О.* Взгляды анархистов на проблемы экономического переустройства общества после октябрьской революции / О. Игнатъева // [www.makhno.ru](http://www.makhno.ru).

7. *Махно Н.* Воспоминания : в 3 кн. / Н. Махно. – К., 1991. – Кн. 2: Под ударами контрреволюции (апрель-июнь 1918 г.).

8. Н. Махно и махновское движение ( Из истории повстанческого движения в Екатеринославской губернии ( Сб. докум.) / сост. Г. Борисов. – Д., 1993.

9. *Тупиця О.* Катеринослав у часи махновщини: «вільне місто» чи арена громадянської війни / О. Тупиця // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. Вип. 3. – Д., 2005. – С. 54–59.

10. *Шубин В.* Анархистский социальный эксперимент. Украина и Испания 1917–1939 / В. Шубин // [www.makhno.ru](http://www.makhno.ru)

11. *Чоп В.* Проблема місцевого самоврядування в ідеології та практиці махновського руху (1917–1921 рр.) / В. Чоп // Наук. праці істор. фак-ту ЗДУ. Вип. VIII. – Запоріжжя, 1999. – С. 39–46.

12. *Чоп В.* Вільний Бердянськ / В. Чоп, І. Лиман. – Запоріжжя, 2007.

*Надійшла до редколегії 24.11.09*

УДК 94(477. 63) «1920/1941»

### **В. І. Суховий**

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара*

#### **ЗАХОДИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ ПО БОРОТБІ З ПРОСТИТУЦІЄЮ НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ- ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ У МІЖВОЄННІ РОКИ**

**Розглянуто деякі проблеми, пов'язані з розповсюдженням проституції на території сучасної Дніпропетровщини й боротьбу з нею органами радянської влади у 1920–1940 рр.**

*Ключові слова:* проституція, місцева влада, Катеринославщина, НЕП.

**Рассматриваются некоторые проблемы, связанные с распространением проституции на территории нынешней Днепропетровщины и борьба с ней органами советской власти в 1920–1940 гг.**

*Ключевые слова:* проституция, местная власть, Екатеринославщина, НЭП.

**This article deals with some problems of spreading prostitution on the territory of Dnipropetrovsk region and some measures on fighting it by the Soviet authorities in 1920-1941.**

*Key words:* prostitution, local authorities, NEP.